

EMBERKÖZPONTÚ KÖZTÉRFEJLESZTÉSI GYAKORLATOK ÉRTELMEZÉSE KRITIKAI TÁRSADALOMELMÉLETI GONDOLATOK MENTÉN

TÓTH BALÁZS

INTERPRETATION OF HUMAN CENTERED PUBLIC SPACE DEVELOPMENT PRACTICES
ALONG WITH CRITICAL SOCIAL THEORETICAL THOUGHTS

In order to have liveable and socially successful cities it is necessary to have public spaces with good physical and social content. The critical social theory and public space research serves as a useful tool for it. At first it is often hard to implement such theories in practice, fortunately this task does not fall on the leaders. Their role is to pick the right tool. In my paper I present two such tool and I reveal the theoretical thoughts behind them. I do it by grabbing the main statements of the methods and pairing them with relevant critical theoretical thoughts. The first tools is the movement of Project for Public Spaces which is a bottom-up method and it explicitly focuses on the needs of local communities, develops them and their members to active citizens. My second example is the practice built around the conception "cities for people" branded by the name of Jan Gehl Danish architect. This is a top-down development approach on settlement council scale which is on one hand based on the observation of public space's physical and social features. On the other hand it takes the human physiological needs as the base of planning. In my work I present how these two methods can result in vibrant and well-functioning public spaces. But what is more important how they can have beneficial effect on the settlement's society. The main impacts can be the improvement of communication between social classes, the ensuring of more just access to common goods, and making the allocation of resources more democratic by enhancing people's interest representation.

BEVEZETÉS

A legtöbb aktuális társadalmi, igazságossági kérdést megfogalmazó megközelítés a kritikai társadalomelméletre építkezik. Ilyen többek közt David Harvey értekezése a közterek termelésének gazdasági meghatározottságáról, Don Mitchell érvelése a közterek köz jellegének és demokratikusságának esetleges végéről, valamint például Boros Lajos kritikai köztér kutatás magyar kontextusnak megfelelő adaptációja (BOROS 2006, HARVEY 2006, MITCHELL 1994). A kritikai társadalom elmélet fontos, általános jellemzői a reflexivitás, a tudományos

értéksemlegesség tagadás, törekvés a struktúra és a szubjektum dialektikus kapcsolatának megragadására, valamint a fennálló hatalmi viszonyok megváltoztathatatlanságának tagadása és az alternatívák megfogalmazása. Ezek teszik különösen alkalmassá a városi térben zajló társadalmi folyamatok rendszerszintű összefüggéseinek megértésére (TIMÁR 2003). Az irányzat képviselői felvállalják a konfliktusokat, közreműködnek alternatív társadalmi modellek kidolgozásában, és az azokhoz vezető út keresésében. A hátrányos helyzetű társadalmi osztályok, csoportok érdekeit képviselik, közpolitikai szerepet is betöltve (BRENNER 2009, FUCHS 2014, TIMÁR 2003). A fennálló, komplex társadalmi struktúrához mérhetően összetett háttértudással rendelkező kritikai társadaloméletek átültetése a gyakorlatba azonban nehéz feladat. A városvezetési apparátusok feladatorientáltságuk miatt ezzel nem tudnak foglalkozni. Hatványozottan nehéz helyzetben vannak a hátrányos helyzetű, marginalizált, periférikus települések, ahol a működés fenntartása is komoly feladat, pedig az ilyen helyeken lenne a legnagyobb szükség az alternatív, egész közösséget szolgáló megközelítések, módszerek alkalmazására.

Többek közt a marginalizált térségekben is alkalmazható alternatív megoldások keresését ösztönző kritikai megközelítés talán egyik legfontosabb jellemzője a reflexivitás, a kutatás tárgyának, és magának a kutatásnak társadalmi/hatalmi-történeti kontextusba ágyazott értelmezése, állandó szem előtt tartása. Ez lehetőséget ad arra, hogy az adott társadalmi környezetben létrejövő ellentmondásokat feltárjuk, és ezek kezelésével – új, megszokottaktól eltérő gyakorlatokkal – egy igazságosabb társadalom jöjjön létre (BRENNER 2009). A kritikai áramlat egyes képviselői, Amartya Sen nyomán a társadalmi fenntarthatóságot állítják a középpontba, mint egy igazságosabb társadalom létrehozásának alapvető feltételét (SEN 2013). David Harvey szerint, aki túllép az előbbi gondolaton, napjainkban a legnagyobb kihívás, annak a ténynek a kezelése, hogy a városfejlesztést döntően gazdasági növekedési szempontok vezérlik (GYIMESI 2013, SEN 1993). A növekedésközpontú városfejlesztést a kritikai városkutatás – legszisztematikusabban annak neomarxista áramlata – élesen bírálja, mert az egyenlőtlenségek és az azokat létrehozó struktúrák újratermelődését eredményezi a lokális terekben, sőt, azokon túl is (BOROS 2006, BOROS 2010a, HARVEY 2006). A különféle léptékek közül a települési mikroterekben, így a közterekben, azok társadalmi-gazdasági viszonyaiban jól megragadhatók a fejlesztési gyakorlatok gazdasági, környezeti és társadalmi hatásai. A közterek amellet, hogy jó indikátorai a társadalmi változásoknak, hatékony beavatkozási pontként is szolgálnak a társadalmi és környezeti szempontból is igazságosabb térszerkezet és térhasználat kialakításához (HARVEY 2006, JACOBS 1961).

A beavatkozások jellemzően helyi kezdeményezésűek, melyek alapján állíthatjuk, hogy az egyéni cselekvők fontossága kiemelkedő – amit a kritikai városkutatás neo-marxista áramlata kevésbé hangsúlyoz. Egyetérték tehát azzal –

leginkább a feminista, illetve posztstrukturalista áramlatokhoz kapcsolódó – érveléssel, mely szerint a makrostruktúrák mellett figyelniük kell a társadalmi gyakorlatok, individuumok térformáló szerepére, a neo-marxista érvelés kinyitásával (NAGY – BOROS 2010). A társadalmi gyakorlatokat, illetve az emberek közötti viszonyokat középpontba állító városfejlesztési koncepciók és gyakorlatok – amelyeket alább bemutatok – erre az érvelésre építkeznek.

A társadalomban rejlő lehetőségek kiaknázásához azonban először valós közéleti funkciót betöltő közterekre van szükség. A közterek napjaink globális kapitalista gazdasági környezeti hatásai által irányított települési szövetben nem válnak feltétlenül mindenki számára hasznossá, nyitottá, „közjavakká”. Munkámban az igazságosabb közterek létrehozásának két, gyakorlati megközelítését mutatom be. Azért ezeket, mert gyakorlatilag a modern városépítészeti eszmék „meghaladása” óta jelen vannak és a közterek és a társadalom relációjában az emberrel, mint legfontosabb tényezővel foglalkoznak, a kritikai társadalom elméleti alapvetésekbe illeszthetően. Továbbá pedig a gyakorlati alkalmazhatóság miatt, mivel mind a felméréshez, mind a beavatkozáshoz, világszerte sok és eltérő helyen sikerrel alkalmazott módszerekkel bírnak. Az első egy „bottom-up” megoldás, ami a „városhoz való jog” (HARVEY 2008) megszerzésén, a civil cselekvőképesség megismertetésén keresztül kíván eredményt elérni. A második pedig egy települési szintűn, „top-down” beavatkozás, amiben a település vezetői a helyi társadalomban az interakciókat ösztönző, közéletet és ehhez a közterek változatosságát fokozó településfejlesztési megközelítést alkalmaznak. A konkrét közterek, beavatkozások hatása természetesen lokális marad, a gyakorlatok azonban kellő körültekintéssel átültethetők. A jótékony hatás kiterjesztése érdekében a helyi jó gyakorlatok adaptálását az Európai Unió is támogatja, s ehhez, valamint a tervezés számára is meghatároz alapelveket, például a Lipcsei Chartában. Emellett az ENSZ is foglalkozik ilyen kérdésekkel: a 2016-ban szervezett Habitat III. konferencián összeállítottak egy, napjaink lakhatási és fenntartható település fejlődési kihívásaira reflektáló ajánlás csomagot, ami a New Urban Agenda (NEW URBAN AGENDA) címet kapta. Az alapelvek lokális alkalmazása, noha könnyebb, mint a „nyers” társadalomelméleti tudás gyakorlatba ültetése, de szintén szakembert igénylő feladat. A példaként hozott két megközelítés alkalmazása viszont szinte mechanikusan követhető alapvetéseket tesz, melyek jó támpontként szolgálhatnak bármilyen település számára. Munkám egyrészt ezen állítást igyekszik alátámasztani azzal, hogy bemutatja a két gyakorlatban felfedezhető, sokoldalú elméletek egyfajta összegzését. Másrészt pedig azt is szeretném bemutatni, hogy a közterek pozitív hatásai különböző társadalomelméleti gondolatok mentén, milyen módon gyűrűzhetnek tovább a települési térben. Ehhez először a közterekkel kapcsolatos elméleti háttér felvázolása szükséges.

1. TELEPÜLÉSI KÖZTEREK, KÖZÖSSÉGI TEREK

A település a társadalmi újratermelés színtere, de ez a funkciója háttérbe szorul, ahogyan a települési tér növekvő mértékben válik a tőkefelhalmozás eszközévé (BOROS 2010b, VAN DEUSEN 2002). Ez az eltolódás számos társadalmi problémához vezet, elsősorban a kollektív fogyasztási rendszerek zsugorodásához, és a közterek gazdasági célú átalakításához. A városi terek átalakulásának középpontjában a fogyasztás áll; ez határozza meg városi környezet átalakítását, elsősorban a jelentős vásárlóerővel rendelkező lakosság és a gazdasági szereplők szempontjai szerint, miközben a helyi társadalom jelentős részének igényei háttérbe szorulnak. Ennek megfelelően a települési terek átalakításáról szűk csoport - a befektetők és a tervezők - döntenek, a lakosság többségét ilyen értelemben megfosztják a „városhoz való jogától” (HARVEY 2008).

A Kelet-Közép-Európa-szerte követett gazdaságfejlesztés-központú, neo-liberális városfejlesztési gyakorlat a társadalom többsége szempontjából kedvezőtlen, mert háttérbe szorulnak a közszolgáltatások és mind több társadalmi csoport marginalizálódik. Ez a várospolitikai gyakorlat újratermeli a társadalmi egyenlőtlenségeket. Mindez a közterek használatában, az azokhoz kötődő napi társadalmi gyakorlatokban jól megragadható; Lefebvre komplex térértelmezéséből kiindulva ezek a gyakorlatok segítenek megérteni és feltárni a várost, annak köztereit, mint „megélt” teret, amelyet egyszerre sok szereplő stratégiái, konfliktusai, interakciói, napi rutintevékenységei formálnak (BOROS 2010a, BERKI 2015, LEFEBVRE 1991, SOJA 1999). A társadalmi gyakorlatok vizsgálatának előnye, hogy a köztérről alkotott többféle narratívára nyitott átfogó kép kialakítására ösztönzi a kutatót (FUCHS 2014). Ezért saját kutatásaimban én is az interakciókra és ezek színtereire koncentrálok, figyelve a különböző szereplők eltérő értelmezéseire és gyakorlataira. A továbbiakban ugyanis a települési terekben, köztereken megélt hétköznapi események, cselekvések térformáló erejének kiaknázása hatékony eszköz lehet a társadalmi újratermelés fenntartható modelljének kialakításában és működtetésében is. Az eszköz hatékonyságát az adja, hogy nem elszigetelt cselekvésekről van szó, hanem a városiak többségét érintő társadalmi interakciókról (BOROS 2010a, VEDRÉDI 2012).

A tértermelés Lefebvre-i koncepciójából kiindulva a közteret tehát nem csupán egy lehatárolható területnek, fizikai térnek tekintem, hanem, a térhasználatból kiindulva és az össztársadalmi hasznosságot alapul véve a társadalmi újratermelés színterének. Nem mindegy tehát, hogy mely csoportok milyen módon „termelik” az adott teret; a városi tér akkor működik köztérként, ha a helyi lakosság és a kívülről érkező felhasználók számára is biztosított annak használata, megélése a társadalom tagjaként (LEFEBVRE 1991). Ebben az állam, elsősorban az önkormányzat közreműködése elengedhetetlen, ugyanis a tőkeérdekek vezérelte szereplők számára nem elsődleges kérdés a társadalmi igazságosság. Tehát, ahogy Harvey is hangsúlyozza, az a fontos, hogy megértsük,

hogyan megy végbe a tér termelése (HARVEY 2008). Ennek megfelelően a közteret kritikai, azon belül neo-marxista érvelésekre alapozva, több forrás gondolatait összegezve, így definiálom:

A köztér egy jól lehatárolható és hozzáférhető, bárki által szabadon használható, inkluzív tér, melynek funkciói a helyi térhasználó csoportok által alkotott társadalmi konszenzusnak megfelelően lettek kialakítva, de emellett lehetőséget ad alternatív felhasználási módokra és a szabad véleménynyilvánításra (HARVEY 2006, HARVEY 2008, GEHL – MATAN 2009, GREGORY et al. 2009, LEFEBVRE 1991, MITCHELL 1995, SOMFAI (szerk.) 2008).

Amennyiben a definícióban foglaltak megvalósulnak, a tér valamennyi társadalmi csoport szükségletei szerint, köztérként működhet. Ezzel megteremtjük a lehetőséget a tér aktív formálására, az ott zajló folyamatok alakítására, ezzel megváltoztatva az adott helyről kialakított egyéni mentális térkonceptiókat is (LEFEBVRE 1991). Így kiaknázható a Castells által is megfogalmazott, megélt térben rejlő lehetőség, a társadalmi viszonyok alakítására, akár a fennálló hatalmi viszonyokkal szembeni ellenállásra (CASTELLS 1989).

A közösségi terek a közterekhez képest többletjelentéssel bírnak. Meghatározásukhoz érdemes a közösség definíciójából kiindulni. Az általam elfogadott definíció szerint a közösség olyan ember csoport, akik közös kultúrán, értékeken osztoznak, és/vagy érdekeik hasonlóak, identitási vagy területi alapon szerveződnek, és kapcsolatba lépnek egymással a közös célok elérése érdekében (GREGORY et al. 2009). Fontos az egyes közösségek adott tér fölötti ellenőrzése szerint különbséget tenni, mert a szélesebb használói kör számára készült közterek, például városi főterek egyre kevésbé funkcionálnak közösségi térként egyes csoportok számára. A közösségi terek jellemzője a helyi társadalmi beágyazottság, az interakciók ösztönzése és a kisebb közösségeket is befogadó környezet. A közösségi terek és közösségek kialakulásának sorrendje esetenként eltérhet, a lényegi kérdés azonban maga a közösség kialakítása és/vagy erősítése. A közösség a társadalomföldrajz számára is kiemelten fontos analitikai kategória - pl. a chicagói iskola is alapvető társadalmi vizsgálati egységként tekint rá (KOVÁCS 2010), fizikai térbeli elhelyezkedését pedig a szomszédság (neighborhood) fogalommal jelzi (GREGORY 2009). Az elemzés során ettől eltérő értelmezést használok a közösség, amely nem tartalmaz automatikusan mindenkit az adott szomszédságból, viszont a vizsgált terek „termelésében”, formálásában résztvevőket igen, akik esetleg nem az adott területen élnek. Ez azért is fontos, mert egy köztérhez több csoport is kapcsolódhat, kezelheti azt közösségi térként a lakóhelyének közelségétől függetlenül - tehát egyszerre több jelentés-tartalommal bíró rétegből áll a vizsgált tér (LEFEBVRE 1991). A közösségi tér ennek megfelelően az értelmezésben: *egy olyan nyilvános köztér, amelyhez identitástudat fűz, legalább egy - adott közös téma vagy érdek köré szerveződő - potenciálisan cselekvőképes csoportot* (GEHL 2014, GREGORY 2008, MADDEN 2005). Az eltérő társadalmi csoportok interakciója eredményezhet konfliktusokat, de erősebb, nagyobb közösségek, érdekképviseltek kialakulását is. Jellemző a közösségi

terekre, hogy az adott fizikai téren túlmutató hatást fejtenek ki. A közterek közösségi terektől való elkülönítése azért szükséges, mert jellemzően ez utóbbi az az egység, ami a hozzá kötődő közösség révén a települési társadalomra nagyobb hatással lesz. Jó indikátora lehet ennek az, ha egy közösség az adott terük formálásán túl más tevékenységet is folytat. A sorrend tehát köztér, majd közösségi tér vagy közösség, ez utóbbi változhat (MADDEN 2005).

2. AZ ALULRÓL JÖVŐ HELYI KEZDEMÉNYEZÉSRE ÉPÜLŐ MODELL

A következő két fejezetben világszerte számos országban, így Magyarországon is jelen levő, alapjaiban kidolgozott, könnyen alkalmazható módszereket mutatok be, kritikai nézőpontból. Cikkemben nem próbálom a megközelítéseket igazoló teljes elméleti háttérrel bemutatni, hiszen a kritikai társadalomföldrajzhoz kapcsolódó diskurzusok összetettek, és sokféle megközelítést jelenítenek meg a közterek és társadalmi hasznosságuk vonatkozásában.

Az intézményi szereplőkre legkevésbé építő megközelítés a „*Project for Public Spaces*” (PPS) - nálunk a *Projekt a Közterekért* szervezet - kezdeményezése, amely világszerte több száz köztér átformálásában vett részt. Néhány magyar esettanulmány és a módszereik alkalmazásának összefoglalására egy kiadvány is készült „*Hogyan varázsoljunk újjá egy közteret?*” címmel, ami a helyi kis köztér felújítások segítése érdekében ingyenesen letölthető (HASZNOS 2008). A mozgalom William Whyte köztér megfigyeléseinek tapasztalataiból eredeztethető, alapvetően a „place making”, vagyis „helyteremtés” gyakorlatát követi. Ennek lényege, hogy a teret használó csoportok bevonásával dolgozzanak; a közös munka során a helyiek saját tereket alakítanak ki és megtanulják, hogyan formálhatják a saját lakókörnyezetüket. A folyamat során az adott köztér „hely” lesz, identitást ad, segíti a társadalmi kapcsolatok kialakulását a formálásában résztvevők számára. A hely kezdetben még nem feltétlenül közösségi tér - ez a minősége függ a korábbi kontextustól - de a formálásában való részvétel következtében személyes élmény fogja a térhez kapcsolni a résztvevőket. A beavatkozás alapja a közös érdek, ami esetünkben a köztér - potenciális közösségi tér - körül kialakuló csoport igényeinek megvalósítását jelenti. A helyi igényekre alapul vétele, tehát a kontextus függőség fontos eleme a gyakorlatnak, három fejezet is foglalkozik ezzel a PPS könyvében, az első a megfigyelést hangsúlyozza, a helyben tapasztaltak alapján fogalmaz meg bármit is a térrel kapcsolatban. A második a közösségi víziókat, tehát a közösség által artikulált igényeket helyezi előtérbe, a harmadik pedig a funkcionalitás lényegességét emeli ki, ezáltal a tervezés valóban hasznos teret vázol fel. Az eljárás hosszú távon is működő társadalmi szerveződést teremthet, amely proaktívan, közös ügyeket felvállalva működik, és ezzel értékteremtő tevékenységet végez a közösség számára (HARVEY 2008, MADDEN 2005). Talán a legfontosabb jellemzője ennek a kezdeményezésnek, hogy nem a profitérdek vezérlik, hanem a helyi lakók, térhasználók igényein alapul, így a

tőke városi teret alakító befolyását gyengíti - ami egy köztér rehabilitáció során nem is feltétlenül jut az emberek eszébe. Így megadja a lehetőséget a lakosoknak a saját tér „megtermelésére”, a dzsentrifikáció folyamatának ellenőrzésére és a városi teret használók lehetőségeinek bővítésére (MITCHELL 1995, SMITH 2002, NEW URBAN AGENDA).

Az átalakítás nem feltétlenül igényli külső pénz-tőke bevonását, bizonyos esetekben csak a résztvevők saját munkájára, forrásaira, esetleg adományokra van hozzá szükség. Ezt hangsúlyozza is a kiadvány egyik fejezete „*Kezdjük a petúniával*” címmel, ami felhívja a figyelmet arra, hogy már egy szimpla virágosítás is segíthet a helyeket bekapcsolni a folyamatba, hiszen azonnali eredményt tapasztalnak. A „helyteremtés” folyamatába történő bekapcsolódás során aktív, kooperációra és hivatalos szervek előtti reprezentációra képes polgárok válhatnak az emberekből, valamint, ha addig nem létezett, akkor közösség formálódik (MADDEN 2005, NEW URBAN AGENDA). Ezzel az emberek, közösségek visszaszerezhetik a városhoz - a helyi közügyekbe történő beleszóláshoz - való jogukat (HARVEY 2008), és képessé válhatnak arra, hogy éljenek a számukra elviekben biztosított állampolgári jogokkal, lehetőségekkel (SEN 1993). Ezzel megteremtik akár az ellenállás esélyét, tereit is a számukra kedvezőtlen döntésekkel, azok következményeivel szemben (NYÍRI 1999, LEFEBVRE 1991).

Az ilyen típusú közösségi szerveződések által kifejtett hatás jelentős lehet és nem csak az adott térben realizálódhat. Mivel a definíció szerint értelmezett közösségi tér jellemzően nem osztályalapon szerveződik, a társadalmi tőke gyarapításában is számottevő szerepe lehet (SOMFAI 2008). Ha a közösségek adott helyhez kötődő identitását a többi térhasználó csoport is elfogadja, és ez megjelenik a térről alkotott koncepciójukban, létrejöhet - Bourdieu-i értelemben - a társadalmi osztályok, csoportok közötti kommunikáció, erősödhet a település társadalmának kohéziója (ANGELUSZ 1999), miközben megváltoznak a közterekhez kötődő társadalmi jelentéstartalmak is (LEFEBVRE 1991).

A teljesség igénye nélkül tehát ez a néhány gondolat igazolja a PPS által kidolgozott metódus elsőre talán kevésbé professzionálisnak tűnő, petúniával kezdő, bottom-up gyakorlatának társadalmi közjót szolgáló hatását. A beavatkozás nem kíván a makro-struktúrákon változtatni, „csupán” a helyi döntéshozáson és társadalmi gyakorlatokon. Ha pedig ezek átültethetők a napi gyakorlatokba, akkor jelentős pozitív hatásai lehetnek az adott csoport, közéletére, jóllétére, sőt, gazdasági teljesítményére is a tőke különböző formáinak átválthatóságának megkönnyítésével, ami a közösségi terekben intenzívebbé váló társadalmi interakcióknak köszönhető (ANGELUSZ 1999).

3. A FELÜLRŐL JÖVŐ LOKÁLIS BEAVATKOZÁS

A második beavatkozás típus, amivel foglalkozom, már nem tipikusan alulról jövő kezdeményezés, hiszen jellemzően helyi önkormányzatok tudják megvalósítani.

Ez az emberi igényeket főleg építészeti szemszögből megközelítő beavatkozási modell bizonyos tekintetben táplálkozik a PPS William Whytetől származó alapjaiból, de Jan Gehl ezt építészként újraértelmezte. Jan Gehl egy dán építész, aki pszichológus felesége hatására kezdett merőben új településtervezési gyakorlatba, mely során az embereket, emberi léptéket és az emberi kapcsolatok ösztönzését helyezte munkájának fókuszába. A közterek Gehl-i interpretációira ma már világszerte számos városban találhatunk példát, így Moszkvában, Melbourne-ben, New Yorkban, Maszkatban, Rigában (GEHL 2014). Ez abban tér el a PPS megközelítéstől, hogy professzionális, ugyanakkor interdiszciplináris alapokon nyugszik, és nem közösségek bevonásán, hanem a közttereket, az épített környezetet használók által generált társadalmi kapcsolatok, a térhasználat és az ahhoz kötődő szükségletek megfigyelésén alapul. Például az ember fiziológiai igényeire fókuszál, az a triviális, mégis gyakran elhanyagolt gondolat, ami alapvető a társadalmi élet szempontjából sikeres, vonzó közterek esetében: legyen elég és megfelelő minőségű ülőhely, ezáltal az emberek elkezdhetnek időt tölteni az adott köztéren, még több embert vonzva (GEHL 2014, WHYTE 2001). A modern városépítészet társadalmi küldetését újra felvállalva tehát az emberi társadalom működését a fizikai tér alakításán keresztül próbálja formálni (GEHL, J. – SVARRE, B. 2013). Lényege, az emberi lépték megtartása és a társas kapcsolatok megvalósulását ösztönző fizikai térbeli beavatkozások véghezvitele, amit jól szemléltet az építész egyik könyvének címe is „*Cities for people*” (*Város az emberekért*) (GEHL 2014).

Ez a beavatkozás megközelítésében inkább technokrata, azonban az előző modellhez hasonlóan az emberek igényeire és a közterekhez kötődő társadalmi életre fókuszál, sajátos kutatási és tervezési módszertant alkalmazva. A megfelelő szakértői gárda és alapos vizsgálat segítségével azonban ez pozitív és az egész város népessége számára hasznos eredményekkel szolgálhat. Mivel felülről vezérelt beavatkozásról van szó, nagyon fontos, hogy az adott önkormányzat felelősen működjön, és a lakosság egészét tegye a beavatkozás haszonélvezőivé, a városi teret ne a tőkefelhalmozás eszközeként kezelje. Utóbbi esetben ugyanis a beavatkozás a társadalom polarizációjának és a dzsentrifikáció folyamatának katalizátora is lehet. A Jan Gehl-féle elveket követő beavatkozás alapvető célja és eredménye az emberi találkozások, kapcsolatok megjelenése, intenzívebbé válása kell, hogy legyen az érintett területen.

Míg Gehl felvállalja a modernista építészet átfogó települési tér alakító küldetését, annak gondolatvilágán annyiban túllép, hogy célja már nem a város által nyújtott szolgáltatások hatékonyabbá tétele, hanem az ember fiziológiai és társadalmi szükségleteinek és igényeinek kiszolgálása, amit nem kizárólag a szakértők véleménye alapján, hanem az emberek - kidolgozott módszertan szerinti - megfigyelésével kíván megvalósítani. A klasszikus modernista megközelítéssel szemben Gehl a Jane Jacobs által megfogalmazott „open city” (nyitott város) koncepcióhoz kapcsolódik, ami a találkozások és kapcsolatok fontosságára helyezi

a hangsúlyt - a városi folyamatok óramű pontosságú automatizálásával és gépiesítésével, zárt, integrálást erőltető rendszerével szemben (JACOBS 1961). A hatékonyan szervezett térben az emberek nem találkoznak, hiszen általában valamilyen praktikus céllal mozognak a városban. Ehelyett pezsgő tereket kell létrehozni, ahol a különféle térpályák keresztezik egymást és lehetőséget adnak az emberi interakciókra. Ugyanezt pedig érvényesíteni kell a köztér szempontjából mikro léptékben is, azaz a közttereket, bútorkészleteket, az épületek utcafrontját, mind úgy kell kialakítani, módosítani, hogy az ösztönözze az emberek találkozását, interakcióját (NEW URBAN AGENDA, SENNETT 2018).

A hatékonysági kérdéskörrel szemben áll az a Gehl által támogatott gondolat is, hogy a köztterek esetében a közlekedési módokat egy térbe kell engedni, így az emberek jobban fognak figyelni egymásra. Ezzel ugyan külön-külön nem, de összességében és főleg társadalmi szempontból hatékonyabb közlekedési rendszer alakítható ki, ami illeszkedik a helyi települési szövetbe. Azzal pedig, hogy nem a funkciók követik a közösségi közlekedést, hanem fordítva, kompaktabbá válhat a települési szövet, intenzívebbé a területhasználat, ami mérsékelheti a város szétterülés (urban sprawl) folyamatát (KOVÁCS 2010). A módszer további előnye, hogy ha a helyi körülményekre szabottan, azok megfigyelése alapján fogalmazunk meg fejlesztési tervet, a lehetőségekre építő, a meglévő települési szövetbe illeszkedő, így fenntarthatóbb fejlesztés fog történni (SENNETT 2018).

A koncepció előnye véleményem szerint az emberi lépték középpontba állítása. Amennyiben ezt tekintjük a városépítészet alapjának, nem lesznek a gyalogosokhoz képest hatalmas, kizárólag madártávlatból élvezhető homlokzatok, épületek, terek a városi szövetben. Helyette változatos utcakép, szemmagasságban, gyalogos tempóban élvezhető terek kialakítása lesz a cél, tehát újra a gyalogosra szabják a várost, ami így élhetőbbé válik. Ez a gondolat jól illeszthető a Maurice Merleau-Ponty-féle fenomenológia települési szövetben történő értelmezéséhez (BERKI 2015). A fenomenológia elve azért különösen hasznos a településtervezésben, mert azt hangsúlyozza, hogy nincs objektum, tehát település a szubjektum, vagyis az ember nélkül. Így, ha a települést, a használót, az ember relációjában értelmezzük, máris annak igényei szerint fog alakulni. Ennek a hozadéka lehet az is, hogy több zöldfelületet lehet kialakítani széles autóutak helyett, ami segít a városi környezet élhetőbbé, egészségesebbé tételében, a környezeti reziliencia kialakulásában (NAGY 2014, NEW URBAN AGENDA).

1. táblázat: A Project for Public Spaces és Jan Gehl megközelítéseinak alapvető különbségei, (Saját szerkesztés)

1. table: The fundamental differences of the approach of The Project for Public Spaces and Jan Gehl

	Szemlélet	Szerveződés	Fókusz	Funkciók	Eredmény léptéke	Eredmény
PPS	közösség fejlesztő	bottom-up	társadalmi munkával köztér fejlesztés	helyi igényeknek megfelelő	adott tér és közössége	cselekvőképes társadalmi csoportok, funkcionális közösségi terekkel
Jan Gehl	építész	top-down	köztér fejlesztéssel köztéri élet ösztönzése	fiziológiai és társas érintkezési igényeknek megfelelő	települési tér és a tágabb használói kör	élhető és interakciókat ösztönző közterek

Összességében az említett két módszer, a táblázatban összefoglaltak szerint arra kínál megoldást, hogy hogyan töltsük meg a teret társadalmi tartalommal. A megközelítések a funkciókra, használhatóságra helyezik a hangsúlyt. A közteret használó első „pionírok” vonzása ugyanis kiemelt jelentőséggel bír, mert az emberek napi gyakorlataiban már nem szükséges a köztereken megjelenni, hiszen lehetséges a kapcsolattartás az interneten keresztül is, csakúgy, mint a vásárlás, vagy a szórakozás. Ezt az egyik megoldás egy csoport igényeinek feltárásával, a másik pedig általános emberi igények és megfigyelés eredményeinek felhasználásával éri el. Emiatt a köztereknek ma még fontosabb társadalmi funkciója lenne, hogy a fizikai jelenlétet ösztönözzék (FOTH et al. 2015, FUCHS 2014). A fizikai jelenlét, az emberek találkozása nélkül csak erősen korlátos számú és változatosságú társadalmi kapcsolat alakulhat ki. Amennyiben pedig a kapcsolatok hiányoznak, a pozitív társadalmi hatások is elmaradnak.

4. A BEAVATKOZÁSOK VÁRHATÓ POZITÍV TÁRSADALMI HATÁSAI

A bemutatott módszerek jól példázzák, hogy tudományosan megalapozott és a jelenlegi neoliberális gyakorlattal szemben valódi alternatívát jelentő megoldások is léteznek és terjednek. Ezek helyi társadalmi igényekre építkeznek és a társadalom egészének életminőségére kívánnak pozitívan hatni a közterek átformálásával. Ezek a városi terek kiemelkedő szereppel bírnak a városban élők

és a városi teret használók életében. A közösségek létrejötte és működése szempontjából alapvető fontosságú, hogy saját befogadó tereik legyenek (LEFEBVRE 1991). Létrehozásukra világszerte működőképes és könnyen alkalmazható eszközök léteznek – a fentebb bemutatott modelleken túl is. Nem véletlen, hogy a Habitat III. konferencián megfogalmazott New Urban Agenda holisztikus szemléletű - az Egyesült Nemzetek Szervezete által megfogalmazott - ajánlás-csomag, amely a települések fenntarthatóvá és élhetővé tételére irányul, is kiemelt szerepet tulajdonít a köztereknek. A közterek szerepének és lehetséges társadalmi hatásainak megismerése a fenntarthatóság szempontjából kiemelt fontosságú. Ehhez igazodva, ebben a fejezetben a közterek fejlesztésének társadalmi folyamatokra kifejtett hatásaival foglalkozom.

A tárgyalt gyakorlatok esetében a találkozások és az emberi kapcsolatok kialakulásának ösztönzése a fő cél a közterek megteremtésével. Ahogyan a definícióban is szerepelt, a cél eléréséhez mindenki számára használható, befogadó terek kialakítása szükséges, amely mindenki számára lehetőséget nyújt arra, hogy az adott teret lefebvre-i értelemben „megélje”. A „megélés” lényege, hogy az ember a saját térről alkotott gondolatai és az érzékelt fizikai tér kettősének feldolgozásából saját maga kedve szerint jelenjen meg, cselekedjen az adott köztéren. Ez erősítheti a társadalmi kohéziót a szolidaritást, hiszen a különböző emberek a különböző térbeli reprezentációjuk révén tudomást szereznek egymásról, valósabb képet kapnak a település társadalmi összetételéről, miután pedig tudnak egymásról és elfogadják egymást, elérhető hogy a közösség tagjai törődjenek is egymással. Ennek következtében biztonságosabbak, így a nők, idősek, gyerekek, fogyatékkal élők számára is használhatóak lesznek a települési közterek. Ez már önmagában igazságosabb térhasználatot – és társadalmat - eredményez (MOLNÁR 2012, TIMÁR 2002). A befogadó, jól elérhető, biztonságos terekben ugyanakkor bármilyen identitással rendelkező egyén a közösség életének szerves részévé válhat, ami szintén a társadalmi egyenlőség alapjait erősíti. Végeredményben az, hogy a településen élők, dolgozók stb. kommunikálni kezdenek egymással, segíthet abban, hogy közösségek szerveződjenek, újra erősödjön a helyi társadalom kohéziója (MARCUSE 1990). Az eltérő életkorú, hovatartozású, kultúrájú emberek megismerik egymást, ezáltal amellet, hogy tudnak egymásról, képesek lehetnek a kommunikációra, együttműködésre, a konszenzusra.

A társadalom marxi értelmezésű osztályok szerint tagolt rendszerében, a különböző osztályok, csoportok közötti kommunikáció létrejöttével a tőke – bourdieu-i értelemben vett - különböző formái közötti átválthatóság megkönnyítése mellett, konkrétan pozitív hatással is lehet a marginalizált csoportok helyzetére pusztán azáltal, hogy megjelennek a közterekben. Ilyen lehet pl. egy új ismeretség megszerzése, ami segíthet, hogy a szerény kapcsolati tőkével rendelkező egyének átléphessenek az informális gazdasági szférából a formális munkaerőpiacra (ANGELUSZ 1999, SENNETT 2018). A vertikális társadalmi

mobilizáció pedig jövedelmi és általános jól-lét javuláshoz vezethet. A jól-lét növekedésével a lakosság kevésbé lesz kiszolgáltatott és képes lesz közös érdekeik képviselésére, a tömeg révén pedig érdemben beleszólni az önkormányzat munkájába, visszanyerhetik a demokráciába vetett bizalmukat, fontosabb lesz, hogy megfelelő képviseletet válasszanak (ZIZEK 2016). A helyi politikai érdekképviseleten túl pedig, akár magasabb léptékű politikai, vagy gazdasági hatalmat gyakorlókkal szemben is eredményesen képviselhetik a helyi érdekeket (JACOBS 1961). Ennek köszönhetően két ponton, a döntések társadalmi vitája és ezen keresztül legitimitációja, valamint a döntéshozók megválasztásában történő konszenzusos társadalmi részvétel nyomán erősödik az önkormányzatok demokratikus működése (HARVEY 2008, MITCHELL 1995). A demokrácia pedig egy alapvető biztosítéka annak, hogy a komplex társadalmi rendszer igazságosan szerveződjön. Véleményem szerint így a közösség képessé válhat arra, hogy a saját szükségleteiknek megfelelő települési környezetet hozzon létre. Ezzel egyedi helyek és terek jöhetnek létre. A fizikai tér helyi szempontokon nyugvó módosításával pedig a társadalom és a települési környezet egymást kiegészítve, szinergiában fejlődhet úgy, hogy az a hátrányos helyzetű osztályok számára is közvetlen előnyökkel szolgáljon. A társadalom ilyesfajta működésének széleskörű jótékony hatásait az Egyesült Nemzetek által elfogadott New Urban Agenda - az urbánus terek kívánatos fejlődési tendenciáit megfogalmazó dokumentum - is hangsúlyozza, melynek elkészítésében számos neves szakember részt vett.

ÖSSZEGZÉS

A bemutatott köztérfejlesztési koncepciók segítik a mikroterek fizikai átformálását, kisebb, a közösségi mikrotereket rendszeresen használó közösségek kialakulását, ezzel a helyi társadalmi kohézió erősödését, végső soron pedig a fizikai környezet nagyobb léptékű átalakításával a települési tér – és a társadalom egésze – igazságosabb működését, amennyiben a beavatkozások kidolgozott stratégia mentén történnek. A bemutatott modellekben megfogalmazott társadalmi célok azonban, a kapitalizmus keretei között csak társadalmi önszerveződéssel és tudatos önkormányzati politika révén hozhatók létre. Ehhez szolgálhat eszközként a kritikai társadalomelméleti alapokon nyugvó tudományos kutatás, illetve az aktivizmus, hiszen ezek jellemzője, hogy a fennálló rendszeren változtatni kívánnak. Cikkemben két példát mutattam be, a PPS közösség alapú megoldását és Jan Gehl helyi kormányzati beavatkozást igénylő megközelítését. A koncepciók kritikai érveléssel közös elemei a reflexivitás – a helyi kontextusnak megfelelő értelmezés – és ha szükséges, a konvencionálistól eltérő megoldások megfogalmazása. A két modell fő célja a fennálló rendszer megváltoztatása, hogy túllépve a jelenlegi, növekedés-központú, projektalapú gyakorlatokon, kellemes, befogadó környezetet alakítsanak ki, ezzel az emberek számára vonzóvá tegyék a köztereket, és ösztönözzék a kapcsolatteremtést. Ez hosszú távon a teljes lakosság számára előnyös változásokat eredményezhet olyan települési környezet

kialakítását, ami élhető és inkluzív - segíti a marginalizált csoportok társadalmi felzárkózását és a településen élő összes ember életminőségének javulását.

IRODALOM

- ANGELUSZ R.** (1999): A társadalmi rétegződés komponensei - válogatott tanulmányok. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, pp. 156-177.
- BERKI M.** (2015): A térbeliség trialektikája. *Tér és Társadalom* (29) 2. pp. 3-18.
- BOROS L.** (2006): A városi tér használatához kapcsolódó konfliktusok. In: Kiss A.-Mezősi G.-Sümegey Z. (szerk.): *Táj, környezet és társadalom. Ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona professzor asszony tiszteletére.* SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék - Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, 2006. pp. 109-116.
- BOROS L.** (2010a): Posztstrukturalista elméletek: kihívások és lehetőségek a településföldrajz számára. In: Csapó T. - Kocsis Zs. (szerk.): *A településföldrajz aktuális kérdései. VI. Településföldrajzi Konferencia.* Savaria University Press, Szombathely. pp. 392-405.
- BOROS L.** (2010b): Az „új városszociológia” születése. In: Jancsák Cs. – Pászka I. – Nagy G. D. szerk. *Állandó párbeszédben. Belvedere Meridionale,* Szeged, pp. 64-76.
- BRENNER, N.** (2009): Mi a kritikai városelmélet? (ford. Vaspál V.) In: Jelinek Cs. – Bodnár J. – Czirfusz M. – Gyimesi Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás.* L'Harmattan Kiadó, Budapest. pp. 22-35.
- CASTELLS M.** (1989): Social movements and the informational city. *Hitotsubashi Journal of Social Studies,* (21) 1. pp. 197-206.
- FOTH, M. – BRYNSKOV, M. – OJALA, T.** (2015): *Citizen's right to the digital city – Urban interfaces, activism, and placemaking.* Springer, Singapore. 259 p.
- FUCHS, C.** (2014): *Social Media a critical introduction.* Sage, London. 293 p.
- GEHL, J. – MATAN, A.** (2009): Two perspectives on public spaces. *Building Research & Information,* (37) 1, pp. 106-109.
- GEHL, J. – SVARRE, B.** (2013): *How to study public life: Methods in urban design.* Island Press. Washington, 179 p.
- GEHL, J.** (2014): *Élhető városok.* TERC Kft., Budapest. 260 p.
- GREGORY, D. – JOHNSTON, R. – PRATT, G. – WATTS, M. J. – WHATMORE, S.** (2009): *The Dictionary of Human Geography.* 5th edition. Wiley-Blackwell, Singapore. 1071 p.
- GYIMESI Z.** (2013): Bevezetés: A város politikai gazdaságtana In: Jelinek Cs. - Bodnár J. - Czirfusz M. - Gyimesi Z. (szerk.) *Kritikai városkutatás,* L'Harmattan Kiadó, Budapest. pp. 39-54.
- HARVEY, D.** (2006): The political economy of public spaces. In: Low, S. – Smith, N. (szerk.): *The politics of public space.* Routledge. New York, pp. 17-31.

- HARVEY, D.** (2008): The right to the city. *New Left Review*, (53) pp. 23-40.
- JACOBS, J.** (1961): *The Death and Life of Great American Cities*. Random House. New York, 472 p.
- KOVÁCS Z.** (2010): Népeesség- és településföldrajz. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 239 p.
- LEFEBVRE, H.** (1991): *The production of space*. Basil Blackwell, Oxford. 464 p.
- MADDEN, K.** (2005) ford. **HASZNOS E.** (2008): Hogyan varázsoljunk újjá egy közteret? Kézikönyv jól működő közösségi terek létrehozásához. Ökotárs Alapítvány. Budapest, 140 p.
- MARCUSE, H.** (1990): *Az egydimenziós ember*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 281 p.
- MITCHELL, D.** (1995): The end of public space? People's park, definitions of the public, and democracy. *Annals of the Association of American geographers*, (85) 1, pp. 108-133.
- MOLNÁR A.** (2012): A maszkulin és heteroszexuális köztér termelése – Elméleti háttér a társadalmi tértermelésnek a bűncselekményektől való félelem kontextusában történő kutatásához. *Tér és Társadalom*, (26) 1, pp. 26-40.
- NAGY E. – BOROS L.** (2010): A kulturális fordulat és hatása a gazdaságföldrajzban. In: Mészáros R. : *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó. Budapest, pp. 57-84.
- NAGY GY.** (2014): Településfejlesztés a gyakorlatban: a fenntartható településfejlesztés kritikai megközelítése a szegedi Dugonics és Árpád tér köztér-megújítási programjának példáján. In: Nagy Gy. (szerk.): *Fenntartható önkormányzatok a Dél-Alföldön*. Budapest, pp. 39-65.
- NYÍRI K.** (1999): *Castells: The Information Age (Könyvismertetés)*. Replika, 36. pp. 157-181.
- SEN, A. K.** (2013): The ends and means of sustainability. *Journal of human development and capabilities: A Multi-Disciplinary Journal for People-Centered Development*, (14) 1. pp. 6-20.
- SEN, A. K.** (1993): *Capability and well-being*. In: Nussbaum, M, Sen, A. K. (szerk.) *The quality of life*. Clarendon Press, Oxford. pp. 30-53.
- SENNETT, R.** (2018): The open city. In: Haas, T. – Westlund, H. (szerk.): *In the post-urban world: Emergent transformation of cities and regions in the innovative global economy*. Routledge. Abingdon, New York, pp. 97-105.
- SMITH, N.** (2002): New globalism, new urbanism: Gentrification as global urban strategy. *Antipode*, (34) 3, pp. 427-450.
- SOJA, E.** (1999): *Thirdspace. Expanding the scope of the geographical imagination*. In: Massey, D. – Allen, J. – Sarre, P. (szerk.) *Human geography today*. Blackwell Publisher, Oxford. pp. 260-278.
- SOMFAIA.** (szerk.) (2008): *Beépített területek új közterület-szabályozást előkészítő kutatások zárójelentése*. Regioplan, Győr 280 p.

- TIMÁR J.** (2002): Feminista földrajz. In: Tóth J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz I. Dialóg Campus Kiadó. Budapest, pp. 295-312.
- TIMÁR J.** (2003): Szerkesztői előszó. Tér és Társadalom, (17) 2, pp. 1-3.
- ZIZEK, S.** (2016): Zúr a paradicsomban. Európa Könyvkiadó, Budapest. 390 p.
- VAN DEUSEN JR., R.** (2002): Public space design as class warfare: Urban design, the 'right to the city' and the production of Clinton Square, Syracuse, NY. GeoJournal (58) 2-3, pp. 149-158.
- VEDRÉDI K.** (2012): A köztér fogalmának különféle értelmezései és területfejlesztési aspektusai. In: Pál V. (szerk.): A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései. SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Szeged, pp. 291-299.
- VEDRÉDI K.** (2014): Social perceptipon of public space developments – The case of Saint Stephens sqaure, Szeged, Hungary. European journal of geography (5) 3, pp. 60-72.
- WHYTE, H. W.** (2001): The social life of small urban spaces. Project for Public Spaces. New York, 125 p.

FORRÁS

- LIPCSEI CHARTA** (2007): Lipcsei Charta a fenntartható európai városokról http://2010-2014.kormany.hu/download/d/fd/30000/lipcsei_charta.pdf (Letöltve: 2017.02.01.)
- NEW URBAN AGENDA** (2016): New Urban Agenda, United Nations Conference on Housing and Sustainable Urban Development. United Nations. Quito, 51 p. Forrás: <http://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-English.pdf> (Letöltve: 2017. 02. 01.)

Tóth Balázs
PhD Hallgató
SZTE, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék
tothbalazsbmx@gmail.com